

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

С. П. ОРИШКО

Виховання в українській молоді патріотизму і реалізація ідеї патріотичного виховання набуває в сучасному українському суспільстві особливого значення в силу таких причин: соціально-економічні зміни, кризові явища, притаманні сучасному українському суспільству, спричинили деформацію ціннісних орієнтацій значної частини молодих людей; демократизація, плюралізм і поява багатопартійної системи створили певні труднощі в соціальному розумінні суті патріотизму.

Аналіз історичної, філософської, педагогічної літератури свідчить, що проблема патріотичного виховання молоді завжди посідала провідне місце. Суть патріотизму розкрито у працях Г. Ващенка, І. Огієнка, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. Необхідність теоретичного осмислення нових підходів до здійснення патріотичного виховання молоді людини в сучасних умовах актуалізує вивчення праць педагогів О. Вишневського, П. Ігнатенка, Т. Завгородньої, П. Кононенка, Н. Косаревої, Л. Крицької, В. Кузя, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, К. Чорної, П. Щербаня та ін.

Метою статті є порівняльний аналіз напрацювань українських педагогів для визначення провідних ідей патріотичного виховання у вітчизняній педагогічній теорії та виховній практиці з метою їх упровадження в сучасній системі виховання молоді людини.

Аналіз літературних джерел та наукових матеріалів свідчить, що першооснови патріотизму були закладені ще в народній педагогіці – в легендах, казках, міфах, літописах, народних піснях, думках, повчаннях, прислів'ях, приказках тощо. Роздуми Нестора Літописця, Іларіона Київського, Володимира Мономаха та інших базуються на звеличенні ролі і місця у житті людини Батьківщини, формуванні думки про те, що любов до неї, її захист – є священним обов'язком кожної людини.

Упродовж багатовікової історії українського народу значна увага приділялася вихованню в підростаючого покоління любові до рідної землі, поваги до героїчних подвигів українців, готовності до захисту свого народу.

Справжнім феноменом патріотизму в історії України у XVII ст. стало запорізьке козацтво. Головні ідеї козацтва – свобода особистості, самостійність і незалежність особи, любов до України і свого народу, виховання оборонців українського народу, фізично сильних, сміливих, мужніх; формування національного світогляду і національної свідомості – стали провідними у народній педагогіці. Козацька педагогіка розробила систему форм, методів, засобів впливу на підростаючі покоління, і висунула ідею виховання захисників свободи і незалежності України.

На поч. XX ст. – у період національно-політичного і духовного відродження України – у творчості Г. Ващенка, І. Огієнка, С. Русової, Я. Чепіги та інших було обґрунтовано ідею і розкрито шляхи виховання патріотичних почуттів і національної самосвідомості.

Значний внесок у розроблення теорії і практики патріотичного виховання зробив К. Ушинський. Він вважав, що основним завданням виховання молоді є виховання її на засадах патріотизму. Основними засобами реалізації цього складного завдання, на його думку, є використання виховного потенціалу «рідної мови, природи рідного краю, народних звичаїв, традицій». Значну роль у патріотичному вихованні молоді К. Ушинський відводив праці і релігії. При цьому він наголошував, що, чим повніше і розумніше виховання дітей у школі буде базуватися «на основах народності, тим ближче стане вона до життя свого народу і буде краще виконувати своє завдання – готувати патріотів» [18, с. 103].

На думку педагога, значення національної системи виховання полягає в тому, щоб вона, базуючись на підвалинах історії й культури народу, відтворювала емоційно-естетичний, художньо-творчий, моральний, інтелектуальний, трудовий досвід, культуру і духовність. Виховання за своєю суттю, змістом, характером має бути національним. К. Ушинський стверджував, що виховання патріотичних рис можна забезпечити методами, засобами, традиціями, які вироблені народом упродовж усієї історії, а також духовно-культурними надбаннями. Система виховання, яка «створена самим народом» і ґрунтується на народних засадах, на емоційно-естетичному, моральному, інтелектуальному і трудовому досвіді народу, його культурі і духовності, має особливу виховну силу,

якої немає і не може бути «в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу» [18, с. 99–100].

У своїй педагогічній спадщині К. Ушинський обґрунтував думку про важливість і вічну актуальність проблеми виховання у молодій людини патріотизму, любові до свого народу і батьківщини, любові і необхідності знання і шанування рідної мови. Проблему патріотичного виховання молоді видатний педагог нерозривно пов'язував із формуванням у неї готовності до активної праці на благо свого народу, країни, покращення їх економічного і соціального становища. Вирішення цієї проблеми К. Ушинський бачив у побудові патріотичного виховання молоді людини на основі багатовікового досвіду народу, його історичних, культурних і духовних надбань.

Особливий внесок у розвиток ідеї патріотичного виховання належить С. Русовій. В умовах сьогодення актуальними є її думки стосовно того, що у процесі державотворення життя ставить перед школою і педагогами завдання особливої ваги: виховання громадянина-патріота, підготування його до активної участі у житті громадянського суспільства.

С. Русова завжди наголошувала на особливій ролі школи у патріотичному вихованні молодого покоління. При цьому вона вказувала на багатоаспектність здійснення процесу патріотичного виховання і способів прояву патріотизму: «Школа має ... виховати правдивих громадян, тобто людей, які в кожен потрібну хвилину готові життя своє офірувати на досягнення якого-небудь суспільного здобутку – чи то буде мета наукова, чи політична, чи виключно суспільна» [16, с. 161–162].

Г. Ващенко, який продовжував традиції своїх видатних попередників, не мав жодних сумнівів, що засадничими положеннями виховання української молоді мають стати загальнолюдські і національні цінності («закон творення добра і боротьби зі злом, шукання правди і побудова справедливого ладу»), які, на думку педагога, мають бути покладені в основу патріотичного виховання.

Обґрунтовуючи мету національного виховання, Г. Ващенко, поряд із формуванням ідеалістичного світогляду і морально-релігійним вихованням, виокремив патріотичне виховання. Педагог зазначав, що в національному виховному ідеалі віддзеркалюється сутність українського патріотизму, який полягає в усвідомленні молоддю значення служіння Батьківщині, як особистого обов'язку перед нею, необхідності підкоряти свої інтереси потребам українського народу та у духовному зв'язку з Богом і народом [2, с. 177-178].

На початку ХХ ст. значний внесок у розвиток ідеї патріотичного виховання зробили галицькі педагоги П. Барвінський, П. Біланюк, Р. Білінський, М. Галуцинський, І. Юцишин, Л. Ясінчук та ін. Закономірно, що в умовах іноземної окупації зусилля прогресивної педагогічної громадськості і діячів культури, мистецтва Галичини були спрямовані на формування патріотичних рис українського народу і, особливо, молоді. Оскільки домінуючим засобом виховання молодих людей є школа, галицькі педагоги активно шукали шляхи збереження й розвитку української національної школи. При цьому вони особливу увагу приділяли розробленню і впровадженню теоретичних і прикладних засад національно-патріотичного виховання кожної молоді людини.

В умовах сьогодення України актуальними є думки відомого галицького педагога і культурно-освітнього діяча М. Галуцинського, який у своїх міркуваннях щодо виховання підростаючого покоління підняв проблему виховання державотворчого громадянина-патріота своєї держави. Спираючись на західноєвропейський педагогічний досвід, а також на досвід власної багаторічної педагогічної роботи, М. Галуцинський дійшов висновку, що тільки народ «з розвинутими громадянськими чеснотами» здатний відстояти свою незалежність і незалежність своєї країни, тільки такий народ «буде найвищим своїм законодавцем і найвищим своїм паном, буде народом сувереном» [6, с. 23].

У трактуванні суті змісту, форм і методів патріотичного виховання радянської доби значний внесок зробили педагоги А. Макаренко та В. Сухомлинський. А. Макаренко патріотичне виховання трактував як одну із головних складових цілісної системи виховання молоді людини [12, с. 353]. В. Сухомлинський наполягав на тому, що патріотичне виховання школярів доцільно здійснювати на загальнолюдських та національних цінностях, серед яких провідними є такі: любов до рідної землі, народу й Батьківщини; любов до найбільш рідних людей, членів сім'ї і родини; любов до рідної мови; шанобливе й бережливе ставлення до історії та культури українського народу; праця на благо свого народу і батьківщини [17, с. 256-260].

Зі становленням незалежної української держави патріотизм набуває нового змісту. Реалії життя незалежної, суверенної України вимагають перегляду й уточнення існуючого розуміння поняття «патріотизм», розробки нового його бачення.

Патріотизм з точки зору філософії – це моральний і політичний принцип, зміст якого включає любов до вітчизни, гордість за її минуле і сучасне, відданість інтересам батьківщини і прагнення її захищати. Таке розуміння цієї категорії актуалізує єдність свідомості і ролі поведінкового чинника патріотизму, тому що саме через активну діяльність людини на користь суспільства, батьківщини взагалі і проявляються її поняття і переконання [14, с. 358].

Політологи роблять акцент на інтегративній характеристиці явища патріотизму, стверджуючи, що в ньому відображається все незаперечно цінне з історії української держави. Він базується на національній свідомості, повазі до інших народів, їхньої землі, толерантному ставленні до культури, вірувань, звичаїв [13, с. 141].

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» поняття «патріотизм» визначається як «любов до Батьківщини, любов до свого народу»; а «патріот» – як «той, хто любить свою Батьківщину, відданий своєму народові, готовий заради них на жертви і подвиги» [3, с. 894].

У сучасній «Енциклопедії освіти» поняття «патріотизм» трактується як «суспільний моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоціональне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам і виявляється в готовності служити Батьківщині і захищати її від ворогів» [8, с. 633].

Український патріотизм відображає природну закономірність тривалого історичного розвитку українського народу як нації аж до утвердження державності. Сучасна українська держава стоїть на шляху зростання національної свідомості, гордості, незалежності. У контексті нового патріотизму незалежної України дедалі більше уваги акцентується на національно-усвідомленому ставленні до Батьківщини. У цьому контексті в «Енциклопедії освіти» зазначено: «патріотизм передбачає визнання тотожності досягнень і поразок української історії як особисто притаманних кожному: в минулому – спільна слава і спільне каяття за допущені помилки, в майбутньому – спільна для всіх мета [8, с. 633].

У «Концепції національного виховання» автори розкривають основні підходи до патріотичного виховання сучасних школярів «як основу їх духовного розвитку», «як розвиток: любові до Батьківщини, відданості їй»; «шанобливе ставлення до історичних пам'яток, прагнення до зміцнення честі та гідності своєї держави», «як складову частину їх національного світогляду і поведінки щодо ставлення до країни, до націй і народів, які проживають на її території». Ми повністю поділяємо думку авторів «Концепції», що патріотичне загартування молодшої людини у контексті побудови громадянського суспільства доцільно розглядати «як могутній стимул у боротьбі за розбудову нової незалежної України, духовне оновлення суспільства, формування високої етики міжнаціональних стосунків», як вагомий чинник її залучення до «активної праці, спрямованої на примноження трудових традицій, звичаїв свого народу» і що результатом патріотичного виховання молодшої є її «активна патріотична діяльність» [9, с. 22].

Як свідчить аналіз наукових джерел, серед науковців немає єдності щодо трактування суті патріотичного виховання. Так, українські дослідники П. Ігнатенко, Н. Косарева, В. Поплужний, Л. Крицька наголошують, що патріотичне виховання доцільно розглядати як компонент громадянського виховання. При цьому дослідники наголошують, що, оскільки Україна – це поліетнічна держава, то патріотичне виховання має здійснюватися так, щоб сприяти консолідації та розвитку української нації, її традицій і культури, самобутності національних меншин [4, с. 33].

О. Вишневський наголошує на тому, що національно-патріотичне і громадянське виховання – поняття не тільки різні, але в певному сенсі протилежні. Таке твердження дослідника базується на концепції, що зміст національно-патріотичного і громадянського виховання ґрунтується на цінностях різних рівнів ієрархії і що виховання особистості закладене в природі людського суспільства і включає такі основні «п'ять ярусів: людина – родина – громада – нація (держава) – все людство». Кожен із цих ярусів, на думку дослідника, має вирішальний вплив на «формування певної групи цінностей. О. Вишневський обстоює позицію, що «відповідні групи цінностей складають систему, що має чітко виражену ієрархічну структуру». Процес виховання має передбачати «введення» особистості у цю складну ієрархічну систему, «розкрити і прищепити відповідні цінності, а відтак допомогти зрозуміти природу ієрархізму», яка полягає у тому, що «одні цінності – важливі, а інші – ще важливіші» [5, с. 107]. Дискусійним нам видається і тлумачення О. Вишневського стосовно того, що інтереси

«громади і нації» або «нації та усього людства» не тільки не є гармонійними, а навіть мають антагоністичний характер, але цей аспект досліджуваної проблеми не є предметом нашого дослідження.

Проблема патріотичного виховання підростаючого покоління перебуває в полі зору сучасних науковців. Підтвердженням цьому є дисертаційні дослідження, присвячені питанням патріотичного виховання: студентів у вищих технічних навчальних закладах (О. Абрамчук); студентської молоді засобами мистецтва (О. Стьопіна); молодших школярів у позаурочній виховній роботі (О. Коркішко); підлітків в умовах позашкільного навчального закладу (Т. Гавлітіна); старшокласників у позанавчальній виховній діяльності (Р. Петронговський), молоді на культурно-художніх традиціях Донбасу (С. Рашидова); учнівської молоді у позаурочний час на Західноукраїнських землях (1919–1939 рр.) (Я. Яців) та ін.

Аналіз наукової літератури свідчить, що ідея патріотизму і патріотичного виховання завжди була у центрі уваги філософів, соціологів, психологів, педагогів, громадських і державних діячів, що пояснюється її значущістю у становленні особистості громадянина-патріота країни і громадянського суспільства.

У результаті вивчення напрацювань сучасних дослідників з'ясовано, що патріотизм є багатоаспектним поняттям, фундаментальною духовно-моральною якістю, світоглядною і психологічною характеристикою особистості, духовно-моральним принципом її життєдіяльності. Він базується на системі знань, почуттів, понять, переконань, діяльності і визначає ставлення людини до себе, своєї родини, свого народу й Батьківщини, їх історії і духовно-культурних надбань, готовність до праці в ім'я процвітання народу і країни. У соціально-психологічному контексті патріотизм є певною позицією особистості стосовно себе, свого народу і країни, яка інтегровано виявляється у самосвідомості, самовизначенні і самореалізації.

Список використаної літератури:

1. Абрамчук О. В. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Абрамчук Оксана Володимирівна. – Тернопіль, 2006. – 254 с.
2. Ващенко Г. Виховання волі і характеру / Г. Ващенко. – К. : Школяр, 1999. – 385 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 слів і словосполучень / [авт. проекту та гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Виховання громадянина. Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : навч.-метод. посібник / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1997. – 252 с.
5. Вишневський О. І. Сучасне українське виховання : пед. нариси / О. І. Вишневський. – Львів : 1996. – 238 с.
6. Галущинський М. Національне виховання / М. Галущинський. – Львів, 1920. – 30 с.
7. Джури́нский А. Н. Школа Франции XX столетия / А. Н. Джури́нский. – М. : Просвещение, 1998. – 204 с.
8. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; [гол. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
9. Концепція національного виховання : схвалена Всеукр. пед. радою працівників освіти, 30 червня 1994 р. // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 18–25.
10. Кошолоп О. Ф. Громадянське виховання старшокласників у процесі історико-краєзнавчої діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Кошолоп Олександр Федорович. – Херсон, 2005. – 229 с.
11. Любар О. О. Історія української педагогіки / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко; [за ред. М. Г. Стельмаховича]. – К. : Ін-т змісту і методів навчання МО України, 1999. – 355 с.
12. Макаренко А. С. Проблемы школьного советского воспитания/А. С. Макаренко // Сочинения/А. С. Макаренко. – М., 1951. – Т. 5 : Общие вопросы теории педагогики . Воспитание в советской школе. – С. 105–224.
13. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Генеза : Довіра, 1996. – 942 с.
14. Патріотизм: філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К., 1986. – С. 358.
15. Резник Ю. М. Гражданское общество как феномен цивилизации : монографія / Ю. М. Резник. – М. : Союз, 1993. – 296 с.
16. Русова С. Суспільні питання виховання / С. Русова // Життя і знання. – 1929. – Ч. 6 (18). – С. 161–163.
17. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К., 1977. – Т. 3. – С. 9–282.
18. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / К. Д. Ушинський. – К., 1983. – Т. 1 : Теоретичні проблеми педагогіки. – С. 43–103.